

บทที่ 5

วิเคราะห์ สรูปและเสนอแนะ

1. ศรัทธาในสังคมไทย

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนานั้นปรากฏอยู่ในสังคมไทย มาตั้งแต่ก่อนสมัยสุโขทัย¹ โดยแต่เดิมก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเผยแผ่เข้ามานั้น ในดินแดนแถบนี้ ศาสนาพราหมณ์ได้เผยแผ่อิทธิพลอยู่ก่อน นอกจากนั้นแล้วยังมีศาสนาในระดับชนเผ่า คือ การนับถือผี อันเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่มีอยู่ก่อนแล้ว เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามา คนไทยยอมรับนับถือเป็นศาสนาของตน แต่ความเชื่อแบบพราหมณ์และความเชื่อผี หรือเรียกรวมว่า ความเชื่อไสยศาสตร์ ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมก็ยังแฝงตัวอยู่ในวัฒนธรรม ขนบประเพณี ที่สืบทอดต่อๆ กันมา ทำให้พระพุทธศาสนาเกิดการผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมนี้ ดังเห็นได้จากพิธีกรรมต่างๆ ในพระพุทธศาสนา ที่มีพิธีกรรม ความเชื่อแบบพราหมณ์เข้ามาผสมอยู่ด้วย โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาในระดับชาวบ้าน จะเป็นไปในลักษณะนี้²

แต่ด้วยเหตุที่สังคมในสมัยก่อน วัดกับคนมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกัน มีการพึ่งพาอาศัยกัน คนมีศรัทธา นิยมเข้าวัด ทำบุญ ฟังเทศน์ มีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระมาก เช่น การเรียนหนังสือที่วัด พระจะเป็นผู้สอนหนังสือ พร้อมกับเผยแผ่ธรรมไปด้วย พุทธศาสนิกชนจึงมีความเข้าใจหลักธรรมคำสอนและมีศรัทธาตั้งมั่นในพระพุทธศาสนา แต่สำหรับสังคมไทยในปัจจุบัน ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับวัด มีการพึ่งพาอาศัยกันน้อยลง กิจกรรมในชีวิตประจำวันที่สำคัญ อย่างการเรียนหนังสือ ก็มีการสอนกันในโรงเรียน วัดไม่ได้เป็นศูนย์กลางในการทำกิจกรรมต่างๆ ของสังคมดังสมัยก่อน ซึ่งนำไปสู่การขาดโอกาสที่จะได้สร้างความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมคำสอน มีศรัทธาอ่อน เพราะเมื่อไม่รู้ ก็ไม่ศรัทธา หรือมีศรัทธาแบบเชื่อตาม ประกอบกับกระแสความเชื่อ

¹ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พระพุทธศาสนาในเอเชีย, (กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, 2540), หน้า 142.

² มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย, (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2533), หน้า 17.

ดั้งเดิมที่ผสมผสานอยู่ในวัฒนธรรมไทยยังมีอยู่ แต่ศรัทธาความเชื่อในพระพุทธศาสนาอ่อนแอลง จึงทำให้ศรัทธาของพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบันคลาดเคลื่อนไปจากหลักคำสอนที่ถูกต้องของพระพุทธศาสนา จนถึงขั้นมีศรัทธาที่ผิดไปจากหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา แล้วก็ยังไม่รู้ตัว ยังคิดว่าสิ่งที่ตนปฏิบัตินั้นเป็นพระพุทธศาสนา³ ปรากฏการณ์ศรัทธาของพุทธศาสนิกชนไทยที่คลาดเคลื่อนไป มีดังนี้

1.1 ศรัทธาที่คลาดเคลื่อนในสังคมไทย

1.1.1 ศรัทธาของพุทธศาสนิกชนไทย ที่คลาดเคลื่อนไปจากหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา หมายถึง ความศรัทธาในพระรัตนตรัยที่ไม่ถูกต้อง มีดังต่อไปนี้

1.1.1.1 การนับถือบูชาพระพุทธรูปอย่างเทพเจ้า เชื่อในอำนาจดลบันดาลของพระองค์ เห็นได้จากการกราบไหว้บูชาพระพุทธรูป บูชาพระเครื่อง ด้วยเชื่อว่าสามารถดลบันดาลให้เกิดความสุข ความสวัสดิ ประสมความสำเร็จ ทำให้เกิดการรอคอยปาฏิหาริย์จากองค์พระ ไม่ลงมือกระทำการต่างๆ ให้ประสบความสำเร็จด้วยตนเอง เป็นศรัทธาที่คลาดเคลื่อนไปจากหลักกรรม

1.1.1.2 การนับถือบูชาพระอริยสงฆ์อย่างผู้วิเศษ เป็นการเอาความเป็นพระอริยะกับความเป็นผู้วิเศษมาปะปนกัน จนถึงขั้นเอาความขลังศักดิ์สิทธิ์ หรือ ความมีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์นั้นมาตัดสินความเป็นพระอรหันต์ พอเห็นหรือได้ยินว่าพระองค์ไหนแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ได้ ก็บอกว่าเป็นพระอรหันต์ เลื่อมใสศรัทธา ซึ่งเป็นความเข้าใจผิดเพราะเกิดจากการไม่รู้หลักพระพุทธศาสนา ว่าแท้จริงแล้ว การมีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์เป็นแค่เรื่องกันกับการหมกมุ่นเลศพระที่มีฤทธิ์แสดงปาฏิหาริย์ได้นั้น ไม่จำเป็นต้องหมกมุ่นเลศ ผู้มีฤทธิ์บางที่ยังมีกิเลสมาก และเอาฤทธิ์มาใช้สนองกิเลสของตน การมีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์นั้น เกิดจากการได้อภิญญา คือ ความรู้ขั้ว แต่ความรู้แบบนี้ยังไม่ใช่ความรู้แจ้ง ที่จะทำให้อวิชชาหมดไป จนสามารถตัดกิเลสได้หมดสิ้น ในปัจจุบันพุทธศาสนิกชนไทย มีความสับสนในเรื่องนี้อยู่มาก จนเกือบจะเปลี่ยนพระพุทธศาสนา อันเป็นศาสนาที่ยึดถือหลักกรรม ไปเป็นลัทธิผู้วิเศษโดยไม่รู้ตัว⁴

³ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), สถานการณ์พุทธศาสนาในกระแสสังคม, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, 2539), หน้า 28-42.

⁴ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), เมืองไทยจะวิกฤติ ถ้าคนไทยมีศรัทธาวิปริต, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, 2538), หน้า 29-30.

1.1.1.3 การศรัทธาโดยยึดติดตัวบุคคล เป็นศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนา แต่เอาศรัทธานั้นไปฝากไว้ที่พระภิกษุสงฆ์ เฉพาะรูปใดรูปหนึ่ง ไม่ได้ตั้งศรัทธาไว้ที่พระรัตนตรัย เป็นการยึดติดกับตัวบุคคล ซึ่งเป็นไปในลักษณะของการนับถือพระภิกษุ ผู้เป็นอาจารย์ของตน ฝากศรัทธาของตนไว้กับท่านผู้นั้น หรือ ศรัทธาแต่เฉพาะที่มีชื่อเสียงโด่งดัง มีความโดดเด่นเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป

1.1.1.4 ความเชื่อในการทำบุญที่ผิด เช่น เชื่อว่าทำบุญด้วยสิ่งใด ก็จะได้สิ่งนั้น ถ้าทำบุญเฉพาะข้าว ไม่มีน้ำ ดาวยไปก็จะไม่มีน้ำกิน หรือ เชื่อว่าทำบุญ บริจาคทานต้องทำด้วยเงินและสิ่งของจำนวนมาก จึงจะได้ผลบุญมาก ถ้าทำน้อยจะได้บุญน้อย เป็นต้น⁵ เป็นลักษณะของการทำบุญทำทานแบบหวังผลที่เป็นความสุขทางวัตถุ ทำให้เกิดความยึดมั่นถือมั่น พอกพูนกิเลสในใจของตนเองให้มากขึ้น กลายเป็นว่า “ยิ่งทำ ยิ่งโลภ” การทำเช่นนี้ไม่อาจนับเป็นทาน แต่เป็นเพียงการค้าที่มุ่งเอากำไรคืนมาสู่ตนเองเท่านั้น⁶ ซึ่งผิดวัตถุประสงค์ของการให้ทาน

1.1.2. ศรัทธาของพุทธศาสนิกชนไทย ที่ผิดไปจากหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา หมายถึง ความศรัทธาในสิ่งศักดิ์สิทธิ์นอกพระพุทธศาสนา

1.1.2.1 เชื่อในปาฏิหาริย์ อำนาจคลั่งบันดาลของเทวดา พุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบันมีศรัทธาที่ผิดไปจากหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา โดยการหันไปพึ่งพิงเทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ นอกพระพุทธศาสนา กันมาก เห็นได้จากการมีศาลเจ้ามากมายหลายแห่งทั่วประเทศที่มีคนไปบูชากราบไหว้ บนบานศาลกล่าวเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังพบว่ามีการวิจัยเรื่องความเชื่อของคนไทยในปี พ.ศ. 2543 ระบุว่าปัจจุบันนี้ประเทศไทยมีสำนักทรงเจ้าเข้าผีอยู่ถึง 8 แสนแห่ง มากกว่าจำนวนวัดที่มีอยู่ในประเทศไทยถึง 20 เท่า มากกว่าจำนวนพระภิกษุสามเณรเกือบ 3 เท่า⁷ นับว่าเป็นความคลาดเคลื่อน อ่อนแอและเป็นวิฤตการณ์ของศรัทธาประการสำคัญของคนไทยในปัจจุบัน เพราะเป็นความเชื่อที่ผิดออกไปจากหลักศรัทธาของพระพุทธศาสนาทั้งหมด คือไม่ได้มีศรัทธาในพระรัตนตรัย แต่หันไปนับถือเทวดา ไม่มีศรัทธาในกฎแห่งกรรม การพึ่งพาตนเอง การทำการต่างๆ ให้สำเร็จด้วยความเพียรพยายามของตนเอง แต่หันไปเชื่ออำนาจคลั่งบันดาล อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์จากเทวดา เชื่อพรหมลิขิตมากกว่า

⁵ พระมหาสง่า ไชยวงศ์, การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง “ทาน” ในพระพุทธศาสนา วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2541, หน้า 88.

⁶ พุทธทาสภิกขุ, การทำบุญสามแบบ, กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, 2533, หน้า 32.

⁷ พระศรีปริยัติโมลี, “สถานการณ์พุทธศาสนารอบปี 43 กับท่าทีที่ถูกต้องของชาวพุทธ”, ข่าวสด, 8 มกราคม 2544: 31.

1.1.2.2 เชื่อมงคลต้นข้าว หมายถึง เชื่อโดยปราศจากปัญญาพิจารณา คือ เมื่อมีข่าวว่า มีของศักดิ์สิทธิ์ หรือ ผู้วิเศษอยู่ที่ใด ก็จะพากันไปหา โดยไม่รู้ว่า สิ่งนั้นจริงหรือเท็จ

พุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบันมีความเชื่อในเรื่องมงคลต้นข้าวกันมาก ทำให้ไม่สามารถถึงความเป็นอุบาสกที่ดี ตามหลักอุบาสกธรรม เพราะผิดในข้อที่ว่าด้วยเป็นผู้ไม่ถือมงคลต้นข้าว เชื่อกรรมไม่เชื่อมงคล มุ่งหวังผลจากการกระทำและการงานมิใช่จากโชคกลางและสิ่งที่ดีขึ้นกว่าขลังศักดิ์สิทธิ์

การที่พุทธศาสนิกชนไทยที่มีความเชื่อที่ผิดไปจากหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาแล้ว ยังเรียกตนเองว่าชาวพุทธอยู่ ทำให้เกิดความสับสนและเข้าใจผิดเกี่ยวกับหลักการที่แท้จริงของพระพุทธศาสนา และในที่สุดก็อาจก่อให้เกิดความเสื่อมสูญของพระพุทธศาสนาได้

1.2 แนวทางแก้ไขศรัทธาให้ถูกต้อง

โดยภาพรวมของศรัทธาที่คลาดเคลื่อนในสังคมไทยนั้นจะเห็นได้ว่า มีจุดเด่นอยู่ตรงการคลาดเคลื่อนไปจากความเชื่อกฎแห่งกรรม ได้แก่ การนับถือบูชาพระพุทธเจ้าอย่างเทพเจ้า การนับถือพระอริยสงฆ์อย่างผู้วิเศษ การเชื่อในปาฏิหาริย์อำนาจลึกลับของเทวดา การเชื่อมงคล ซึ่งแนวทางการปรับเปลี่ยนแก้ไขให้มีศรัทธาที่ถูกต้องตามหลักพุทธศาสนาก็คือ ให้มีศรัทธาอย่างมีเหตุผลในกฎแห่งกรรม ส่วนประเด็นที่ว่าการมีศรัทธาโดยยึดติดตัวบุคคลนั้น จะปรับเปลี่ยนแก้ไขให้ถูกต้องก็ด้วยการให้มีศรัทธาในพระรัตนตรัย และความเชื่อในการทำบุญที่ผิด ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.2.1 มีศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา เชื่อเหตุในกฎแห่งกรรม กล่าวคือ ให้มีศรัทธาในพระพุทธเจ้าและพระอริยสงฆ์ ในฐานะที่เป็นมนุษย์ผู้ประเสริฐ ที่สามารถบรรลุถึงความดีอันสูงสุดด้วยความเพียรพยายามของตนเอง เมื่อศรัทธาดังนี้แล้วก็นำมาเป็นตัวอย่างในการดำเนินชีวิต ทำให้เกิดความเพียรพยายามในการกระทำสิ่งต่างๆ ให้ประสบความสำเร็จด้วยตนเอง รู้จักพึ่งตนเอง เชื่อว่าสิ่งต่างๆ จะสำเร็จด้วยการลงมือกระทำด้วยตนเอง ไม่หวังรอคอยความสำเร็จจากการคลานบันดาลและจากปาฏิหาริย์ของสิ่งอื่นใด ไม่ต้องรอให้ผู้อื่นช่วย นับถือ บูชากราบไหว้ พระพุทธรูป พระเครื่อง ด้วยเป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกถึง พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ แล้วนำมาเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติของตน

แต่อย่างไรก็ตามในกรณีของคนทั่วไป ที่มีจิตใจหวั่นไหวง่าย ต้องการกำลังใจ ยังหวังอำนาจลึกลับลือลั่น วิธีที่จะทำให้ไม่ผิดไปจากหลักการของพระพุทธศาสนา ก็คือ การทำสังฆกิจริยา หมายถึง การอ้างพลังสังฆะหรือการอ้างเอาความจริงเป็นพลังบันดาล คือ ยกเอาคุณ

ธรรมที่ตนได้ประพฤติปฏิบัติบำเพ็ญมา หรือ มีอยู่ตามความจริงเป็นพลังบันดาล คือ ยกเอาคุณธรรมที่ตนได้ประพฤติปฏิบัติบำเพ็ญมาหรือมีอยู่ตามความเป็นจริง หรือแม้แต่สภาพของตนเองที่เป็นอยู่จริงในเวลานั้น ขึ้นมาอ้างเป็นพลังอำนาจสำหรับขจัดปัดเป่าภัยอันตรายที่ได้ประสบ ในเมื่อหมดหนทางแก้ไขอย่างอื่น วิธีการนี้ยังอยู่ในกรอบของความเชื่อกรรม ไม่กระทบกระเทือนต่อความเพียรพยายามเพราะในการที่จะอ้างคุณความดีที่ตนได้ทำนั้น แสดงว่าตนต้องผ่านการกระทำต่างๆ นั้นมาแล้วด้วยตนเอง⁸

สำหรับศรัทธาที่ผุดออกไปจากหลักคำสอนของพุทธศาสนา อันได้แก่ การเชื่อปาฏิหาริย์ อำนาจคลบบันดาลจากเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์นอกพระพุทธศาสนา เชื่อถือมงคลตื่นข่าว เหล่านี้แก้ไขให้เป็นศรัทธาที่ถูกต้อง โดยเอาศรัทธาไปตั้งที่พระรัตนตรัย ถือเป็นสรณะ และเชื่อในกฎแห่งกรรม เชื่อว่าการกระทำต่างๆ สำเร็จด้วยการกระทำ ด้วยตัวของมนุษย์เองหากทำถูกต้องตามเหตุและผล ไม่จำเป็นต้องอาศัยอำนาจภายนอก สิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือ ดวงดาวมากำหนด มาคลบบันดาล ดังตัวอย่างที่เห็นได้จาก พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์

1.2.2 มีศรัทธาในพระรัตนตรัย ศรัทธาในพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระศาสดา และพระธรรมคำสอน ว่าเป็นความจริง ถูกต้อง ดีงาม สมควรแก่การปฏิบัติตาม และมีศรัทธาในพระสงฆ์ในฐานะที่เป็นสังฆมแห่งความดีงาม ควรแก่การเกื้อกูล ทะนุบำรุง ให้เจริญยิ่งขึ้น เป็นการศรัทธาหมู่สงฆ์โดยรวม ไม่ใช่เพียงพระภิกษุสงฆ์เพียงรูปใดรูปหนึ่ง แม้แต่พระพุทธองค์เองนั้นก็สอนให้สาวกมีศรัทธาในพระธรรมเป็นที่ตั้ง ความศรัทธาต่อตัวพระองค์เอง ในลักษณะที่เป็นความเลื่อมใสศรัทธาในองค์พระศาสดา พระพุทธเจ้าก็สอนให้ละเสีย⁹ เนื่องจากศรัทธาโดยยึดติดในตัวบุคคล ทำให้เกิดความเลื่อมใสจากพระพุทธศาสนา ในกรณีที่พระภิกษุที่ตนเลื่อมใสศรัทธานั้นประพฤติเลื่อมใส ถ่วงละเมิดเสียบบทต้องอาบัติ ลาสิกขา หรือมรณภาพลง เหมือนสิ่งที่ยึดเราไว้ให้ตั้งมั่นอยู่ในพระพุทธศาสนานั้นหมดลง ทำให้เกิดการเอาใจใส่ที่จะศึกษาพระธรรมคำสอน แต่ถ้าวางศรัทธาไว้ที่พระรัตนตรัย ถึงแม้ไม่มีพระภิกษุที่ตนเลื่อมใสศรัทธาแล้ว ความศรัทธาในพระพุทธศาสนาก็ยังคงเจริญต่อไป¹⁰

1.2.3 ความเชื่อในการทำบุญที่ผิด ให้ทานเพราะหวังผลที่เป็นความสุขทางวัตถุ ต้องแก้ไขด้วย การเข้าใจในวัตถุประสงค์ของการให้ทาน คือ เพื่อชำระกิเลส คือ ความตระหนี่ ความเห็นแก่ตัว ทำบุญทำทานเพราะมีจาคเจตนา เป็นความตั้งใจที่จะบริจาค เสียสละความสุขส่วนตัว

⁸พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า 481-482.

⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 649.

¹⁰ อญ.ปญจก. 22/250/279-280.

เพื่อผู้อื่น เชื่อว่าผลบุญ คือ ความสุขที่เกิดขึ้นจากการบริจาคทาน จะเป็นผลของกรรมดี เป็นความดีงามที่มีขึ้นในคน เป็นความสุขทางใจ เกิดขึ้นที่จิต มิใช่ความสุขทางวัตถุ การทำบุญด้วยสิ่งของหรือเงินเพียงเล็กน้อย ถ้าหากผู้ให้มิจิตศรัทธา มีความสุขทั้งก่อนให้ทาน ในขณะที่กำลังให้ทาน และหลังจากให้ทานแล้วก็ถือว่าเป็นบุญ¹¹

หากสามารถปรับเปลี่ยนแก้ไขให้มีศรัทธาที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาแล้ว ศรัทธาที่ถูกต้องนี้ จะนำไปสู่การพัฒนาจริยธรรม คือ ความรับผิดชอบทั้งต่อตนเองและสังคม เพราะเมื่อเชื่อในกฎแห่งกรรม ย่อมก่อให้เกิดความรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง

2. สรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์ ความหมาย เนื้อหา จุดมุ่งหมาย และบทบาทของศรัทธา ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท ตามที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก พบว่า

“ศรัทธา” มีความหมายตามศัพท์ คือ ความเชื่อ ส่วนความหมายตามอรรถนัยมี 3 อย่าง คือ

1. ความเชื่ออย่างมีเหตุผล
2. ความเชื่อในกุศลธรรม เป็นการเชื่อในสิ่งที่เป็นความจริง ความดีงามและการทำความดี รวมถึงเชื่อเหตุผลในกฎแห่งกรรม

3. ความเชื่อและความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย

ศรัทธาแบ่งออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่

1. ตถาคตโพธิสัทธา คือ เชื่อในปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เป็นการเชื่อว่า พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้จริง ศรัทธาประเภทนี้จำเป็นและสำคัญมาก เนื่องจากพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นเพราะการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ถ้าไม่เชื่อว่าพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้จริง ก็เท่ากับไม่เชื่อศาสนาทั้งหมด และ การมีตถาคตโพธิสัทธา ยังหมายถึง การมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ ที่สามารถฝึกฝนพัฒนาตนเอง ให้ตรัสรู้สังขารธรรม ดังตัวอย่างที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติไว้เป็นผลสำเร็จ

นอกจากนี้แล้วการมีตถาคตโพธิสัทธา ยังหมายรวมไปถึง ความศรัทธาในพระธรรม และพระสงฆ์ด้วย ศรัทธาในพระธรรม คือ เชื่อในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ในฐานะที่เป็นหลักแห่งความจริง ความดีงาม ความถูกต้อง ที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติจนตรัสรู้ได้ด้วยพระองค์เอง เชื่อว่า หากปฏิบัติตามหลักคำสอนนี้ ก็จะสามารถตรัสรู้สังขารธรรมได้เช่นเดียวกัน ส่วนศรัทธาในพระ

¹¹ อ.จ.นวก. 22/308/346-348.

สงฆ์ คือ ความเชื่อและความเลื่อมใสในพระอริยสงฆ์สาวก ซึ่งถือว่าเป็นบุคคลตัวอย่างที่ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า จนตรัสรู้ธรรมได้ นอกจากนี้ยังหมายถึง ความเชื่อมั่นในสงฆ์ คือ ชุมชนพระภิกษุ ว่าเป็นชุมชนที่มีความดีงาม ควรแก่การเชิดชู

2. กัมมัตถา คือ เชื่อกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง ชีวิตมนุษย์ตกอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม อันเป็นกฎแห่งการกระทำที่เป็นเหตุเป็นผลสืบเนื่องกัน

3. วิปากัตถา คือ เชื่อวิปาก เป็นการเชื่อผลของกรรม เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมี ผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีมาจากกรรมดี ผลชั่วมาจากกรรมชั่ว กรรมที่บุคคลทำไปแล้วย่อมให้ผลสมควรแก่เหตุเสมอ

4. กัมมัสสกตาทัตถา คือ เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของๆ ตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบส่วยวิปากที่เป็นไปตามกรรมของตน

ศรัทธาทั้งสี่ประเภทนี้ ถ้าว่าโดยใจความแล้วสามารถรวมลงในตลาคตโพธิสัตถาได้ทั้งหมด

ศรัทธามืออัครธรรมอยู่ 2 ลักษณะ คือ

1. ศรัทธา มีความเชื่อเป็นลักษณะ มีความเลื่อมใสเป็นกิจ มีความไม่ขุ่นมัวเป็นผล มีวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งความเชื่อ เป็นเหตุ

2. ศรัทธา มีความวางใจเป็นลักษณะ มีความเล่นไปเป็นกิจ มีความตัดสินใจเป็นผล มีองค์แห่งโศคาปัตติยังคะเป็นเหตุ

ดังนั้นศรัทธาจึงมีหน้าที่ อันจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการปฏิบัติธรรม 2 ประการ คือ

1. ศรัทธาทำให้เกิดความผ่องใส ไม่ขุ่นมัว เพราะได้ข่มไว้เสียซึ่งนิรวณ คือ กิเลสเครื่องกั้นจิต ซึ่งเป็นจุดตะกอนทำให้จิตขุ่นมัว

2. ศรัทธาทำให้เกิดความเชื่อมั่น เป็นกำลังมุ่งเล่นไปในการปฏิบัติ

จากการศึกษาจุดมุ่งหมายของศรัทธาในหมวดธรรมต่างๆ พบว่าศรัทธาทำให้บรรลุจุดมุ่งหมายประเภท มนุษยสุข ทิพยสุข ฌานสุข มรรคสุข ผลสุข และ นิพพานสุข จึงกล่าวได้ว่า ศรัทธามีจุดมุ่งหมายที่เป็นทั้งระดับ โลภียสุขและโลกุตตรสุข ศรัทธาจึงสามารถแบ่งออกเป็น 2 ระดับ ซึ่งในแต่ละระดับจะมีลักษณะที่ต่างกัน ดังนี้

1. ศรัทธาในระดับโลกียธรรม แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1.1 ศรัทธาที่ไม่มีมีเหตุผล ไม่ประกอบด้วยปัญญาพิจารณาไตร่ตรอง เป็นความเชื่อแบบเชื่อตาม ที่เกิดจากการถ่ายทอดสืบต่อกันมา เกิดจากการสลับฟัง และการเห็นว่าผู้อื่นมีรูปลักษณะน่าเชื่อถือ จัดเป็นศรัทธาญาณสัมผัสปุค หรือ อมูลิกาศรัทธา คือ ความเชื่อแบบมอใจปลง

ปัญญาให้ไปโดยไม่ต้องพิจารณาเหตุผล ลักษณะของศรัทธาที่อยู่ในระดับโลกียธรรมขั้นนี้ได้แก่ อริโมกข์ คือ ความน้อยใจเชื่อไปตาม และ ปสาทะ คือ ความเลื่อมใส

1.2 ศรัทธาที่เกิดขึ้นจากการมองเห็นเหตุผลด้วยปัญญาเบื้องต้น เป็นความเชื่อที่เกิดจากการคิดพิจารณาด้วยตนเอง ไตร่ตรองตามแนวเหตุผล จนเกิดความเข้าใจเหตุผลในสิ่งนั้นๆ แล้วจึงเชื่อ จัดเป็นศรัทธาญาณสัมปยุต หรือ อาการวดีศรัทธา คือ ศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา แต่เป็นปัญญาเพียงในระดับ จินตมยปัญญา คือ ปัญญาที่สำเร็จด้วยความคิดพิจารณาด้วยเหตุผล ไม่ใช่ปัญญาที่เกิดการประจักษ์ผลด้วยตนเอง จึงยังเป็นจลสัทธา คือ ความเชื่อที่หวั่นไหวได้ ไม่มั่นคง เพราะบางครั้งอาจพิจารณาสอบสวนอย่างหนึ่ง ก็เชื่ออย่างหนึ่ง ต่อมาพิจารณาสอบสวนเปลี่ยนแปลงไปก็เชื่อไปอีกอย่างหนึ่ง ลักษณะของศรัทธาในระดับโลกียธรรมนี้ ได้แก่ ความเชื่อและความเลื่อมใสอย่างมีเหตุผล ประกอบด้วยปัญญา

2. ศรัทธาในระดับโลกุตตรธรรม เป็นศรัทธาที่เกิดขึ้นเพราะได้ประจักษ์ผลด้วยตนเอง จัดเป็นศรัทธาญาณสัมปยุต เช่นกัน แต่เป็นศรัทธาที่สัมปยุตด้วยปัญญาในระดับที่สูงขึ้น คือ ภาวนามยปัญญา ปัญญาที่สำเร็จภาวนามีความรู้ที่เกิดจากการบำเพ็ญ ฝึกอบรม ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง จึงเกิดเป็น อจลสัทธา คือ ศรัทธาที่มั่นคง ไม่หวั่นไหว ลักษณะของศรัทธาที่จัดอยู่ในระดับนี้ ได้แก่ โอภปปนาสัทธา คือ ความเชื่ออย่างมั่นคง ไม่หวั่นไหวในพระรัตนตรัย อเวจจปสาทะ คือ ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว อภิปปสาทะ คือ ความเลื่อมใสยิ่ง รวมไปถึง อาคมสัทธา คือ ศรัทธาของพระสัพพัญญูโพธิสัตว์ ที่เริ่มมีมาตั้งแต่การบำเพ็ญบารมี และอริคมสัทธา คือ ศรัทธาของพระอริยสาวกทั้งหลาย เพราะบรรลุด้วยการรู้แจ้งสัจจธรรม

สำหรับบทบาทของศรัทธาของศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีดังนี้

1. บทบาทของศรัทธาในไตรสิกขา อันเป็นกระบวนการในการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุ นิพพาน ศรัทธามีบทบาท คือ ขันศีล ศรัทธาเป็นกำลังยึดเหนี่ยวให้คนตั้งมั่นอยู่ในศีล ขันสมาธิ ศรัทธาทำให้จิตเกิดกำลังมุ่งมั่นไปในการเจริญสมาธิ และช่วยข่มนิวรณ์ 5 ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการเจริญสมาธิ ขันปัญญา ศรัทธาเป็นปัจจัยช่วยให้เกิดสัมมาทิฐิ โดยปรากฏเป็นกระบวนการที่เรียกว่า “ปรโตโมสะ” หมายถึง การกระดุนหรือชักจูงจากภายนอก ทำให้เกิดโลกียสัมมาทิฐิ และในรูปของกระบวนการที่เรียกว่า “สัจจานุรักษ์” หมายถึง การตามรักษาความจริง ทำให้เกิดโลกุตตรสัมมาทิฐิ

2. บทบาทของศรัทธาที่มีต่อการบรรลุเป็นพระอริยบุคคล พบว่า การมีศรัทธาอย่างแรงกล้าเป็นตัวนำไปในมรรคภาวนา จนเกิดปัญญา สามารถทำให้บรรลุผล เป็นพระอริยบุคคลได้ แต่ประเภทของพระอริยบุคคล ที่จะสามารถบรรลุได้ด้วยศรัทธาแรงกล้าเป็นตัวนำนั้น ปรากฏต่างกัน

คือ ในอรรถกถา บุคคลบัญญัติ กล่าวว่า ศรัทธาสามารถทำให้บรรลุเป็นพระอริยบุคคลตั้งแต่โสดาปัตติมรรคจนถึงอรหัตตมรรค ส่วนในขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค กล่าวว่า สามารถทำให้บรรลุจนถึงอรหัตตผล

ดังนั้น หากกล่าวตามนัยของอรรถกถาบุคคลบัญญัติ ศรัทธาไม่สามารถทำให้บรรลุนิพพานได้ แต่ถ้ากล่าวตามนัยของ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ศรัทธาสามารถทำให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ บรรลุนิพพานได้ แต่มีใช้ด้วยของค์ธรรม “ศรัทธา” เพียงอย่างเดียว แต่มีศรัทธาเป็นตัวนำในมรรคภาวนา จนเกิดปัญญานำไปสู่ความหลุดพ้น

สำหรับการศึกษา ศรัทธาในสังคมไทย พบว่า ความคลาดเคลื่อนของศรัทธาในสังคมไทย มีอยู่ 2 ลักษณะ คือ

1. ศรัทธาของพุทธศาสนิกชนไทย ที่คลาดเคลื่อนไปจากหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา หมายถึง ความศรัทธาในพระรัตนตรัยที่ไม่ถูกต้อง ได้แก่ การนับถือบูชาพระพุทธเจ้าอย่างเทพเจ้า การนับถือพระอริยสงฆ์อย่างผู้วิเศษ การมีศรัทธาโดยยึดติดตัวบุคคล ความเชื่อในการทำบุญที่ผิด

2. ศรัทธาของพุทธศาสนิกชนไทยที่ผิดไปจากหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา หมายถึง ความศรัทธาในสิ่งศักดิ์สิทธิ์นอกพระพุทธศาสนา ได้แก่ การเชื่อในปาฏิหารย์ อำนาจดลบันดาลของเทวดา และการเชื่อมงคลตื่นข่าว

โดยภาพรวมนั้น เป็นศรัทธาที่คลาดเคลื่อนไปจากความเชื่อในกฎแห่งกรรม แนวทางแก้ไข จึงเน้นที่ให้มีศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา เชื่อเหตุผลในกฎแห่งกรรม ยกเว้นข้อที่ว่าด้วยการมีศรัทธาโดยยึดติดตัวบุคคล ให้แก้ไขโดยการตั้งศรัทธาไว้ที่พระรัตนตรัย ส่วนความเชื่อในการทำบุญที่ผิด ให้เห็นว่าการทำบุญด้วยการให้ทานนั้น เพื่อชำระกิเลส คือ ความเห็นแก่ตัว

3. เสนอแนะ

- 3.1 พระพุทธศาสนานั้นแตกออกเป็นหลายนิกาย วัตถุประสงค์ในการวิจัยครั้งนี้ มุ่งที่จะศึกษาเฉพาะ คำสอนเรื่องศรัทธาตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท ตามที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก เท่านั้น ผู้เขียนเห็นว่า ควรมีการศึกษา คำสอนเรื่องศรัทธาของพระพุทธศาสนานิกายอื่น อย่างเช่น พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน แล้วทำการศึกษาเปรียบเทียบ ว่ามีความเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร

3.2 ควรมีการศึกษาถึงสาเหตุและที่มาของความขัดแย้งกันในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา ที่ให้ความสำคัญกับบทบาทของศรัทธา ที่มีต่อการบรรลุเป็นพระอรหันต์แต่ละประเภท ในแนวทางที่ต่างกัน แล้วชี้ให้เห็นแนวทางที่ถูกต้อง

3.3 ควรมีการศึกษาวิจัยเชิงปริมาณ เกี่ยวกับความคลาดเคลื่อนของศรัทธาของพุทธศาสนิกชนไทย เพื่อสร้างความชัดเจนต่อสภาวะการณ์ของศรัทธาที่คลาดเคลื่อนในสังคมไทย ปัจจุบันว่าอยู่ในระดับใด เพื่อให้เกิดความชัดเจนในการวางแนวทางแก้ไข